

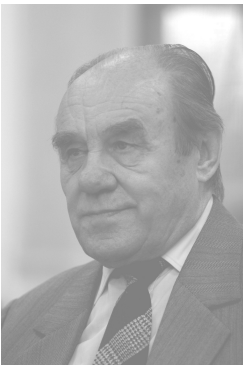
„Az írás belső erőforrása: az öncélú kíváncsiság”

Tóth László kérdéseire Duba Gyula válaszol

Ez év június 8-án Duba Gyula (is) betöltötte a nyolcvanadik évét. Nehéz ezt elhinni, mert (szinte) mindennapos jelenléte irodalmunkban, lapjainkban, folyóiratainkban, új és új műveinek fáradhatatlan sorjázása, s nem lankadó figyelme, mellyel világunk történéseit követi, s kimeríthetetlen készítése az önelemzésre eleven cáfolata is lehet az idő – életideje – múlásának. Életműve tetemes, eredményei kétségtelenek, jelentősége elvitathatatlan – munkásságának átfogó és körültekintő értékelése, szélesebb körű kanonizálása azonban, viszonylag nagy – és túlnyomóan pozitív – kritikai recepciója ellenére is, még hátravan. Így kérdéseinknek sem lehetett más irányuk, mint segíteni – ha mégoly esendő gesztussal is – ezt a bizonyítatlanul elkerülhetetlen folyamatot.

Fiatal(abb) irodalomkritikusaink egyike, Bárczi Zsófia, afféle sajátosan értelmezett enciklopédikus műveknek nevezte az önregényeinek egyik vonulatát. Az *Ívnek a csukákat* például parasztciklopédiának titulálta, mert az „nemcsak egy réteg életét és életének körülményeit örökíti meg, hanem a hozzá tartozó tárgyakat, az évszakonként változó munkát, sőt a munkamenetet is leírja. [...] össze van itt gyűjtve minden, amit a világról tudni kell, a mű a paraszti élethez szükséges ismeretek összességét öleli fel. [...] a teljességet próbálja megragadni...” Nem eleve kudarcra ítélt vállalkozás ez a teljességigény, ez az enciklopédikus szándék? Lehetséges-e még – végletesen és végzetesen – széttöredezett világunkat teljességében megragadni?

Érteni vélem, hogy Bárczi Zsófia így látja regényemet, s azt is, hogy miért. De be kell vallanom, hogy az általa említett „enciklopédikus-ságra” tudatosan nem törekedtem. Olyan általános elgondolás élt bennem az *Ívnek a csukák* írásakor, hogy megjelenítem, ahogyan a dél-szlovákiai magyar falu lakója, a paraszt megélt és elviselte sorsát tragikusan bonyolult léthelyzetében. Minden erejével igyekezett helyreállítani feldúlt életét, és folytatni hagyományos munkáját, s még nem vette észre, hogy az már lehetetlen, mert megkezdődött értékrendjének felbomlása és történelmének széthullása. Úgy érzem, hogy ha hitelesen akarok írni, emlékezetemhez kell fordulnom, mert azok a bonyolult drámai évek bennem élnek, felejtetetlenül, mintha teljes egészében a magam élményei lennének, s amelyek tra-

gikus komorságát az emlékezés líraisága oldja fel némileg. A tárgyi világ és környezet pontos és részletes leírása valóság szemléletem része, mondhatnám stíluskérdés: így érzékelem a valóságot. Ösztönös szemlélet ez, így állnak össze bennem szöveggé a tények, érzések, tapasztalatok. A reális látás feltétele. A munka során – 1975 táján – annyira bennem élt, s máig sem vészett ki belőlem annak az egykori, kallódni kezdő paraszti életnek a formavilága, hogy valamiféle benső valósággá, írói „modorra” érett bennem, és szinte a maradandóság és folyamatosság, mintegy a bizonyosság biztosítéka lett. Máig bennem van, s nem hagy el. A teljességigény pedig...?! Valóban, mintha a lehetetlen csábítása lenne. Már Balzac idejében sem volt lehetséges valamiféle „világteljesség”, pedig az *Emberi színjáték*ban erre törekedett, sem Zolánál, bár ő is ezt akarta. Ma már annak is örülnék, ha képesek lennénk a legszűkebb környezetünket a maga teljességében és mélységében megélni, de nem megy. Erre tehát nem törekedhettem. De valamiféle „teljesség” mégis létezik az irodalomban: a mű teljessége. Egy olyan lehetséges teljesség, amely a mű egységében, zártságában és benső logikájában, formája átélhető kerekességében valósul meg. Mely egység egyediségének jegye, záloga. Műveimben ilyen egységre törekszem. Széthulló világunk parányi szeletének, egyetlen szilánkjá képének a teljességére.

Más, ugyancsak újabb nemzedékekbeli kritikusok kárhoztatják az iróniát teljesen mellőző történelemszemléletét, realizmuseszményét, fanyalognak nyelv- és emlékezet-felfogásán. Itt most természetesen nem a kritika Önhöz való viszonyulásának kérdését kívánjuk feszegetni; az író dolga az, hogy írjon, mondja Ön, s ezzel egyet is érthetünk. Itt inkább arra lennénk kíváncsiak, hogy szükségszerű volt-e az általános történelemszemléletnek ez a 20. század végére való fokozott ironikussá válása, az, hogy a realizmus-felfogások többé-kevésbé kiiktatódjának művészet- és irodalomszemléletünkben stb.? Magyarán: minek is nézünk elébe most, a 21. századnak már nem is egészen a legelején, hiszen egy évtized már el is telt belőle?

Persze, az irónia! A rajongott, a kanonizált ironikus írói szemléletmód. Évtizedeken át írtam humoros és parodisztikus munkákat, melyekben gazdagon helyet kapott az irónia is. De éppen az *Ívnek a csukák* írásakor döbbsentem rá, hogy azokat az embereket és népi valóságukat nem tudom felülről, a magasból nézni, közönyösen és tárgyiasan, ironikus fensőbbiséggel szemlélni. De nemcsak azért, mert magamat is köztük láttam és éreztem, hanem mert egész emberi mivoltuk s a sorsuk, a tőrés és a belenyugvás, ahogy tragikus-sá váló létüket megélték, nem viselte volna el a gunyorosan ironikus felülnézetet. Nem lett volna méltó a történehez a könnyed, szellemes közönyösség. Életük megjelenítéséhez tárgyilagossá, ám empátikus együttérzésre volt szükség. Történetük nem vonzott nagyvonalú intellektuális fölényt, hanem elmélyült és együttérző felelősséget és komoly igazságkeresést igényelt. Ebből következik, hogy a történelemre is így tekintek. Mint olyan jelenségekre, melynek mélyén félelmetes sorserők munkálnak, az emberi élet tragikumának kiismerhetetlen szörnyei, melyekkel szemben az ember gyakran tehetetlen. A történelem ironikus szemléletére a múltban is van példa, de mondjuk Thomas Mann iróniája nem ugyanaz, mint a közelmúlt divatos szemlélete, amely valamilyen öntelt – pökhendi? – magasságból hajlamos elsekélyesíteni és kigúnyolni mindent, ami emberi és szenvedő. Álfölsény ez, szerintem, „irodalmiaskodás”. S azzal is így vagyok, hogy a realista szemlélet mintegy kiiktatódott a modern irodalomból. Bizonyára akadnak még, akik tudják vagy érzik, hogy a hiteles mű valamilyen rejtélyes módon mindig realista is. S ezt nem is a szöveg stílusa, nyelvezete, netán szemléletmódja teszi, mégcsak nem is a valóság tartalma, hanem az írói

hozzállásnak és gondolatmenetnek gyakran megfoghatatlan telítettsége, érzelmi komolysága és gondolati mélysége. S azt is megérezzük, hogy mindez inkább az irodalmi hagyományokkal, a klasszicitással rokon, nem a tudományos elméletekkel, a divatos filozófiákkal s a túlbuzgó nyelvi kezdeményekkel, se nem a lapos elménckedésekkel, szabad játszadozással. Véleményem szerint a komoly létszemlélet és a spekulatív elméletesi konfliktusáról van itt szó. S arról, hogy a „tudományos” gondolkodásnak aligha volt még olyan kizárólagos befolyása az irodalmi értékre, mint korunkban. Ami nem használ, sőt inkább kárára van az érzékiségre és spiritualitásra támaszkodó szépirodalom szabadon tájékozódó és öntörvényű, sajátos értékeket kereső fejlődésének.

Ahogy Upton Sinclair megírta a maga nevető világirodalom-történetét, úgy tartott ön számos kacagtató irodalomórát a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból. Érthetetlen, miért nem vállalkozott eddig szélesebb merítésre, mondjuk, hogy kortárs (össz)magyar paródiakötetet írt volna – esetleg nemcsak kortársit – az ön számára mérvadó, kanonikus vagy éppen kifigurázandó alkotókkal, jelenségekkel.

Mindig kedveltem az alkalmi parodizálást; írói munkámat is humoros szövegekkel kezdtem. Ám sosem lett állandó műfajommá a paródia. Alkalmoszerű maradt, néha szórakoztató játék, máskor a kritikai igényem kielégítésének a műfaja. Amikor egy-egy új nemzedék jelentkezett, vagy feltűnt egy jelentős mű, figyelemreméltó íróegyéniség, ilyenkor éreztem a paródiához kedvet, hogy friss élményemről beszámoljak. A versparódiák pedig ezenfelül valamiféle szellemi tornát is jelentettek a számomra, mert verset különben nem írtam. Kaland lett számomra a parodizálás, örömmel tettem, de nem kötött le teljesen. Bár közben megéreztem, hogy ez a különös „játék” nem hatástalan, a szerzői modorra, esetlegeségekre különös élességgel villanthat fényt a parodisztikus rajz, a karikatúrisztikus torzkép. Amikor a Fáklyában a *Kacagó irodalom* darabjait megjelentettem – 1955-ben –, naiv fejjel, tapasztalatlanul nem sejtettem, hogy a kor komor irodalmi kánonjával „kötekedem”. De megéreztem, hogy hatottak. Egyszer bizalmasan megsúgta egy költőnő: mindenki haragszik rád, csak én nem! Ma úgy gondolom, hogy a figyelemmel követett, sőt diktált újságírói-írói munka korában meghökkentő lehetett a gúnyos hang, az olvasmányélményekre és Karinthyra emlékeztetett, és elgondolkodtatta az írókat, akik amúgyis bizonytalankodó kezdők voltak, s bár nem beszéltek róla, de talán maguk is kételkedtek magukban. Arra azonban soha nem gondoltam, hogy nagyobb méretekben, szélesebb körűen parodizáljak műveket, mintegy a műfajom legyen, ne adj isten, világirodalmi méretekben, ahogy Upton Sinclair tette. Ehhez nem volt elég irodalmi műveltségem. Ráadásul az amerikai író is két regény közötti szünetben írta meg könyvét, folyamatosan dolgozva rajta, mintegy regényként. Nem is lehetett rossz, csak olvasgatni és szórakozásként parodizálgatni!

A *Káderezés a (zseb)Parnasszuson* című irodalmiparódia-gyűjteményéből szinte csak egyetlen íróportré hiányzik: Duba Gyuláé. Persze, benne van az a többiben, a másokról írtakban, mégis, mit gondol, lehetett volna-e önparódiát írnia Duba Gyuláról is, az íróról? Egyáltalán – bár életművének nagy része önelemzés, élete tényeinek-eseményeinek rögzítése-értékelése-értelmezése –, hogyan „káderezné” most az író Duba Gyulát?

A *Káderezés...*-ben valóban nincs önjellemzés, de két karikatúra magamról – *A fül, A lesántult bukfencező* – azért akad. Nem a szemérem akadályozta meg az öngúnyoló parodizálást, más írásaiban ilyen is van. De a „bukfencező” is annyira jellegzetes, hogy

önmagáért beszél. Esetlegességeimmel, szakmai gyengéimmel, modorommal mindig is tisztában voltam, paródiát azonban az *Agydaganat* anyagának összegyűjtése idején – 1999-ben – írtam utoljára. „Kiöregedtem” a műfajból. S hogy ma hogyan káderezném magam? Nem is tudom... Inkább visszakérdeznék: aztán minek?!

Nyolcvanadik születésnapján, egyik interjújában így nyilatkozott: „...elégedett vagyok azzal, amit közben [értsd: az utóbbi években – T. L. megj.] írtam. Ezt az időt előrelépésnek tartom, más szemlélet, más stílus, írói lét felé.” Mít ért ez alatt, mi ez a más szemlélet, más stílus és írói lét?

Természetesen az író sosem lehet önelégült, hiszen azáltal elveszítene valamit, ami az írás belső erőforrása: az öncélú kíváncsiságot. Meg az önmagában való, természetes kételkedést. Az elégedett író lélekből megöregedett. Az én „elégedettségem” azonban más jellegű. Nem önelégültség, hanem valami elért újnak a tudatosítása. Mióta írok, két elképzelés készítetett a prózaírásra: figyelemmel kísérni és megjeleníteni a szlovákiai magyar falu és parasztság 20. századi sorsát, kultúrájának fokozatos elkallódását. Másrészt érzékelteni a hazai magyar értelmiség létének háború utáni megalapozódását, szellemi fejlődését és intellektusa típusának megformálódását. Mindezt gondolati és spirituális értelemben, történelmi szemlélettel gondolva el. Ennek szellemében, illetve ezen belül persze novellát, regényt írni, tehát irodalmi művet alkotni. A két elképzelésből bőven kijöhetett egy sajátos írói világ. Mely természeténél fogva sommásan meghatározott, másrészt, alapvonása a közösségi szemlélet. Amely valóságnak az író nemcsak szemlélője és magyarázója – narrátora? –, hanem bizonyos értelemben a történelem alanya is, tehát személyes részese. Innen az első kérdésben felvetett személyes vonatkozások magyarázata. S ebből következik, hogy nemzedékem valamilyen módon a történelem foglya – lásd Sütő Andrást: az idő markában! –, a saját sorsának rabja lett. Ez a kérdés egyik oldala. A másik, hogy születő értelmiségünk rajza lehetővé tette az individualista egyéniség – az irodalmi hős – alakjának, sajátos hazai típusának a megformálását! Magam úgy vélem, hogy ennek a *Hősnek* néhány vonása már korai novelláim némelyikében, majd a *Szabadesés* című regényemben ott lappang. S további – erősebb? – kontúrokat nyer *A macska fél az üvegtől*, az *Aszály*, majd a *Sólyomvadászat* és az *Álmodtak tengert* című regényeimben. S alighanem ez az individuum teljeseedik ki, mintegy „irodalmiasodik” a *Téli áradásban*, majd nyer határozott formát *Az élet lehajló ága* és a *Szégyen* című műveimben. Bizonyos „elégedettséget” ekkor érezhettem. Mert már nem a korábbi, történelmileg meghatározott és szociologikusan, közösségi értelemben szemlélt valóságot jelenítették meg, hanem olyan írói látást és formát képviseltek, amelyek tárgyiaságuk mellett a spirituális jelenségeket is mélyebben mutatták. Másfajta irodalom ez, mint a korábbi volt. S amellet, amit alig vettem észre kritikussaim: a pozsonyi millió rajzának, a pressburger-lét érzékeltetésének is elmélyült figyelmet szenteltem. Ami persze korántsem állítható szembe más műveim faluszemléletével – mindkettő sajátom. S amellet ezeknek a késői műveknek a gondolatísága is mélyebb, s bizonyára nem véletlenül, az irónia is aránylag szerves elemük. Meg az írói lét sorsszerű velejárója, az alkotói magány.

Állandóan készenlétet sejtető értékelő attitűdjét, s az ezen alapuló, a létező világ rendkívül nagy szeletére kiterjedő rendszerező hajlamát, a különböző műfaji-gondolati-stilisztikai szövegüniverzumok befogadására való fogékonyságát – még ha ön szépíróként más eszközökhöz-eszményekhez vonzódik is – sokan megirigyelhetnék. Vagyis – a néha avítnak, korszerűtlennek tűnő – állandósult értékekhez való

makacs ragaszkodása mellett feltűnik az új értékekre és érzékenységekre való fogékonysága, a más és a másság iránti nyitottsága, s hogy a személyes érintettség őszinteségével tud megnyilatkozni szinte mindenről, ami eddig a látóterébe, tehát a tolla alá került. Mindezzel párhuzamosan írói működése több mint fél évszázada alatt számos alapvető emberi – nemcsak kisebbségi – tapasztalatnak és létélménynek is a hiteles és mérvadó, nemegyszer egyik első megfogalmazója tudott lenni (nemcsak szlovákiai magyar viszonylatban). Ilyen, mondjuk, a faluról városra került elsőgenerációs értelmiségi lelki válsága, az osztályelhagyás és osztályváltás: a polgárrá válás kínjai és görcsei, konfliktusai, a klasszikus paraszti létforma és kultúra felbomlása, a lelket-szellemet megnyomorító létezett szocializmus kísérletének kudarca, annak morális válsága stb. Vagyis, befejezésül jó lenne még kicsit elidőznünk az írói nyitottság és problémaérzékenység kérdésénél is...

Nyitottnak érzem magam, sokrétűen érdeklődőnek és kíváncsinak mindenre, ami az író dolga, tehát befogadásra késznek. Úgy gondolom, az új dolgok iránt is érzékeny vagyok, de amit sekélyesnek érzek, öncélúnak vagy divatterméknek, nem tud megérinteni. Ez persze személyes ügy, és nem kell, hogy mindig igazam legyen. Az igazságérzet szorosan és mélyen, szinte zsigerileg összefügg az ember saját tapasztalataival, irodalmi élményeivel és a hagyományokkal, melyeket elfogad, s amelyek komolyságra és felelősségre tanították. Mint mondtam, nemzedékeket a történelem nevelte, ami azt jelenti, hogy a gondok és a sors elkötelezettje, mondhatnám: gyermeke lett, s alkatiilag is ilyenné vált. Alighanem a képességei is ebben a létállapotban gyökereznek. Éppen ezért az avíttásra, a korszerűtlenségre való utalásokat nehezen tudom értelmezni. Az írói tudat valamiféle teljességre tör, az érzékelés és gondolkodás, a tapasztalás és emlékezés egységének az igézetében valósul meg. S a képzelet és a beleérzőkészség, az intuíció folytán nem létező dolgokat is megélhet, megsejtheti a spirituális és a transzcendens jelenségeket, és képes valóságként megírni azokat. Az író nyitottságát nem elméletek, kánonok vagy dogmák szabályozzák, hanem a saját érzékisége, egyéniségének jellege, s arra hivatott, hogy valamiféle lehetséges és sajátos egyetemességet képviseljen. Amit csupán ízlése, igazságérzete és morális értékrendje befolyásolhat. Persze, a formák lehetnek konzervatíván maradiak vagy korszerűek, mi több, a gondolatok is elhasználódhatnak, „megöregeszenek” az időben. De az aktuálishoz, a divatoshoz igazodó gondolkodás is hamar hiteltelenné válik. A lapos, semmitmondó közhely pedig a jelenben sem él meg. Tehát a nyitottság és a problémaérzékenység egyrészt roppant bonyolult dolog, másrészt aránylag egyszerű: egyéniség dolga, intellektus kérdése, ami mögött nem csak megszerzett formák és elsajátított ismeretek állnak, hanem személyes élmények, tapasztalatok és életismeret. A megértésnek olyan foka – már szoltam róla –, amelyik sajátos és egyéni, s ugyanakkor általánosan elfogadható. Út az egyetemes felé. Mindez persze általában is érvényes az emberre, mondhatnám, mindennapi viszonyrendszerünket, életvitelünket is jellemzi. Az írónál azonban tehetségének előfeltétele, s nála fokozottan érvényes, mert igazát nyilvánosan vállalja, és néha már-már kihívóan a világ tudomására hozza, deklarálja is. S az idő haladtával – a korról – az író rádöbben, hogy a világ mintha beszűkülne, és egyre kevésbé inspirálják külső tények, minden újnak tűnő tapasztalás már inkább csak információ a számára, s nem készítő erő. És mintha a bizonyosság valahol benne magában lenne, a lelkében és az emlékeiben, ahol még élnek az igazi tartalmak, melyekben bízhat, de a külső valóságból már csak azt fogadja el hitelesnek, amit benső igazságérzete sem cáfol, mert tudja, hogy valahol benne él, mint megtapasztalt bizonyosság.